

Een verdeeld Huis

De vergaderzaal van het Britse parlement barstte uit in joelen en schelden. ‘Ga weg, ga weg!’ klonk het vanaf de bovenste galerijen, waar aristocraten en leden van het Hogerhuis zich vooroverbogen om alles goed te kunnen zien. ‘Treed af, man! Treed af!’ Zoiets was nog nooit voorgekomen in de Britse politiek. Leden van de oppositiepartijen rolden hun papieren op in een punt en gooiden die als pijlen in de richting van de in elkaar gedoken figuur bij de *despatch box*, die zo op het oog al zwakker werd en stilaan begon te vervagen – de Conservatieve premier van Groot-Brittannië, Neville Chamberlain.

Maar Chamberlain had veel redenen om niet te willen aftreden – en zeker niet de minste daarvan was dat hij geen idee had wie hem zou kunnen opvolgen.

Groot-Brittannië was al acht maanden in oorlog, en het ging slecht. Politici en het publiek riepen niet alleen om een leider maar, zoals altijd in een beslissende periode, om een *groot* leider – een die kon bieden wat alleen grote leiders kunnen bieden: woorden die kunnen ontroeren en meeslepen, die mensen overtuigen, kracht geven, inspireren en in hun hart onvermoeide gevoelens oproepen. Zulke woorden leiden tot daden en, afhankelijk van de wijsheid daarvan, uiteindelijk tot een overwinning of een bloedige nederlaag.

En er was misschien nog een verrassender ingrediënt dat

een land in crisis van zijn leider verwachtte: twijfel. Het zo belangrijke vermogen om aan je eigen oordeel te twijfelen, om twee tegenstrijdige ideeën tegelijk in je hoofd te hebben en die samen te laten smelten; om niet meteen een besluit te nemen, maar open te blijven staan voor alle ideeën. Dat is iets heel anders dan iemand wiens besluit al vaststaat, en die dus maar met één persoon in gesprek blijft: zichzelf. Groot-Brittannië zat in die dagen niet te wachten op een ideoloog. Wat het land nodig had was een ‘360-graden-denker’.

Zoals Oliver Cromwell in 1650 aan de Church of Scotland schreef: ‘Ik smEEK u, in naam van Christus’ liefde, denk aan de mogelijkheid dat u zich hebt vergist.’ In deze tijd vol twijfel, waarin de Britse natie voor zulke ernstige problemen stond dat haar toekomst afhing van de stappen die ze nu zette, was de grote vraag: waar is zo’n leider te vinden?

‘U zit hier al te lang om nog enig goed te doen. Vertrek, zeg ik, zodat we van u af zijn. In naam van God, verdwijn!’²¹ Leo Amery, Lagerhuislid voor kiesdistrict Sparkbrook, in Birmingham, ging onder donderend applaus weer zitten, op deze eerste avond van het nu legendarische Noorwegen-debat op dinsdag 7 mei 1940. Het Huis was nu al bijna negen uur bijeen. Het was een warme avond, vroeg in de zomer en het was al donker. Zijn woorden waren het mes in de rug van zijn Conservatieve partijgenoot Chamberlain.

Groot-Brittannië was een verdeeld land, en de regering was niet in staat om de eenheid terug te brengen, want ze werd zelf verscheurd door ego’s en kinderachtige meningsverschillen, wat had bijgedragen tot rampzalige militaire mislukkingen, zowel op het land als ter zee. Het was niet langer denkbeeldig dat het fascisme zou overwinnen en er een einde kwam aan de democratie in Europa.

De kiem voor het beroemde debat die avond in het Lagerhuis was vijf dagen eerder gelegd, met het bericht dat Groot-

Brittannië zijn troepen uit de Noorse havenstad Trondheim moest evacueren, nadat Noorwegen voor het eerst een zware nazi-aanval te verduren had gekregen. Leo Amery en leden van het ooit nog door lord Salisbury ingestelde Watching Committee van Conservatieve Lager- en Hogerhuisleden die de regering moesten controleren, waren samen met de All-Party Parliamentary Action Group (een brede parlementaire groep die een vergelijkbaar doel had maar werd geleid door het Liberale Lagerhuislid Clement Davies en waarin ook Labour-parlementariërs zaten), overeengekomen dat ze een debat zouden eisen over de blunders die tijdens dit eerste treffen met nazitroepen waren begaan. Via dit debat wilden ze zich eindelijk ontdoen van de leider die in hun ogen niet langer hun belangen of die van het land diende.

Op 7 mei, de eerste van het twee dagen durende debat, 's middags om 15.48 uur was Chamberlain begonnen het Huis toe te spreken over het 'oorlogsbeleid'. Zijn woorden, zijn pogingen om zijn gezicht te redden, slaagden er niet in om zijn positie te versterken of de angst weg te nemen dat Groot-Brittannië op de ondergang afstevende. Er bleek eerder uit dat hij moe was en in de verdediging was gedrongen, een man die het land alleen maar verder in gevaar zou brengen. Hij zag er 'diepbedroefd en uitgeput'² uit, zoals een commentator het later uitdrukte, maar zwoegde voort, terwijl zijn vijanden hem gedenkwaardiger zinnen naar het hoofd slingerden. Hij kende die zinnen goed, want hij had ze zelf bedacht: '*Peace in our time!*' (vrede in onze tijd, zijn trotse belofte van een jaar eerder) en '*Missed the bus*' (de bus gemist, de uitdrukking die hij had gebruikt om te omschrijven dat Hitler volgens hem de kans had gemist om verder kwaad aan te richten in Europa). Nu ontploften ze als handgranaten aan zijn voeten.

De weinige steun die Chamberlain tijdens zijn toespraak kreeg werd door Labour-parlementariër Arthur Greenwood omschreven als 'kunstmatig', want de stemming van het Huis

was nog nooit zó somber geweest: ‘Zijn hart is zwaar. Het is bezorgd; het is meer dan bezorgd, het is bang.’³

Nadat Chamberlain weer was gaan zitten, maakte het Conservatieve parlamentslid admiraal sir Roger Keyes zijn dramatische entree, in vol militair ornaat (wat ongekend was in het Lagerhuis) en bracht het Huis tot zwijgen. Keyes, die al veel langer kritiek had op de premier, hekelde het ‘choquerend onzinnige verhaal’⁴ van de regering. Hij wist waar hij het over had: hij had de blunders van dichtbij meegemaakt.

De volgende spreker was Clement Attlee, de oppositieleider van de Labourpartij. Hij stond niet bepaald bekend om zijn oratorische hoogstandjes, maar dit onderwerp inspireerde hem kennelijk, en hij hield een vlijmscherp betoog over de ‘bizarre’ manier waarop de regering de situatie had aangepakt:

Het is niet alleen Noorwegen. Noorwegen vormt het dieptepunt van nog veel meer ergernissen. Wij zijn van mening dat degenen die grotendeels verantwoordelijk zijn voor de gang van zaken, mannen zijn die een vrijwel ononderbroken reeks van mislukkingen achter de rug hebben. Noorwegen volgt op Tsjecho-Slowakije en Polen. Telkens weer horen we: ‘Te laat.’ De premier had het over het missen van de bus. Hoe zit het met al die bussen die hij en zijn collega’s sinds 1931 hebben gemist? Zij hebben allemaal de bussen naar de vrede gemist en zijn in de oorlogsbus gestapt. Nu zien we dat deze mannen, die telkens weer de verkeerde beslissingen hebben genomen, dezelfde mensen die dachten dat Hitler Tsjecho-Slowakije niet zou aanvalen, die dachten dat Hitler wel *appeased* (gesust) kon worden, kennelijk niet hebben beseft dat Hitler Noorwegen zou aanvallen.⁵

Op die 7e mei, iets voor middernacht, was Chamberlains lot bezegeld, maar velen hadden de indruk dat de premier dat zelf

niet inzag. Deze blindheid was niets nieuws. John ‘Jock’ Colville, zijn persoonlijk secretaris, had op maandag 6 mei 1940 al in zijn dagboek geschreven: ‘De premier is erg gedeprimeerd vanwege de aanvallen van de pers op zijn persoon. [...] Ik denk dat hij last heeft van een vreemd gevoel van ijdelheid en zelfoverschatting, dat is geboren in München [een verwijzing naar september 1938 toen Chamberlain werd verweten dat hij aan alle eisen van Hitler had toegegeven, terwijl hij zelf volhield dat hij vrede had gesticht] en dat sindsdien, tegen de verdrukking in, is blijven groeien.’⁶

Zo kwam het dat op de ochtend van 8 mei, aan het begin van de tweede en beslissende dag van het debat, en in het licht van Chamberlains duidelijke tegenzin om af te treden als leider, leden van het Watching Committee en de All-Party Parliamentary Action Group opnieuw bijeenkwamen in het parlamentsgebouw. Ze besloten om een ‘division of the House’ te forceren, een motie van wantrouwen waarin de parlamentsleden moesten stemmen over de vraag die volgens de uitleg van Labour-parlementariër Herbert Morrison zou ‘aangeven of zij tevreden of bezorgd waren over de gang van zaken’.⁷ Met andere woorden, ze wilden Chamberlain de genadeklap geven door hem het aantal medestanders te ontnemen dat hij nodig had om aan de macht te blijven.

Dit werd doorgegeven aan de diverse *party whips*, die vervolgens naarstig steun gingen vergaren onder leden van de verschillende stemblokken. Colville schreef in zijn dagboek dat oudere Conservatieven ‘het allemaal hadden over het herstellen van de regering en serieus plannen bespraken zoals een voorstel (dat door [lord] Halifax zou worden overgebracht aan [Herbert] Morrison), waarin de Labourpartij uitgenodigd zou worden om plaats te nemen in de regering, die dan enkele belangrijke kopstukken – Sam Hoare, Kingsley Wood, [sir John] Simon, etc. – zou laten vallen, maar alleen

onder voorwaarde dat Chamberlain aan de leiding bleef'.⁸

De messen werden geslepen en waren vlijmscherp toen het Huis 's middags om kwart voor drie bijeenkwam om verder te gaan met het debat over het oorlogsbeleid.

Smeekbeden aan Labour-parlementslicid Herbert Morrison om de motie van wantrouwen niet in stemming te brengen, hadden geen gehoor gevonden. De Labour-parlementariërs waren vastbesloten: zij zouden niet deelnemen aan een coalitieregering onder leiding van 'die vent' Chamberlain. Morrison hield een vlammende toespraak van twintig minuten waarin hij de leden van het Huis maande om volgens hun geweten te stemmen en goed na te denken over de vraag of Groot-Britannië op de huidige weg kon doorgaan, gezien de erbarmelijke manier waarop leiding werd gegeven aan een oorlog die pas acht maanden oud was. De boodschap was simpel en duidelijk: niet alleen Chamberlain moest vertrekken, maar met hem alle anderen die hun steun hadden gegeven aan de *appeasement*-politiek, de onterechte overtuiging die in de jaren dertig het Britse beleid jegens Duitsland had bepaald – namelijk dat een dictator die goed te eten kreeg, tevreden zou terugkeren naar zijn hol. Dus moesten ook sir Samuel Hoare (minister van Luchtvaart) en sir John Simon (minister van Financiën) weg.

Het besluit om af te treden moest van Chamberlain komen. Natuurlijk zou hij uiteindelijk wijken, verzwakt als hij was door aanvallen van alle kanten. Maar nog steeds bood hij weerstand, bleef hij op zijn bankje zitten en hief slechts af en toe zijn gezicht op naar de stortvloed van boze woorden en beschuldigingen. Toen hij dan eindelijk overeind kwam – zo staat het in de memoires van Labour-parlementariër Hugh Dalton – 'sprong hij woedend op, liet zijn tanden zien, als een rat die in een hoek is gedreven en riep: "Ik neem de uitdaging aan en vraag mijn vrienden, en ik heb nog wel een paar vrienden in dit Huis, om vanavond bij de stemming achter de regering te gaan staan."'⁹

Dat Chamberlain kennelijk de ernst van de situatie waarmee het land werd geconfronteerd niet inzag, maakte de woede van zijn tegenstanders in het parlement alleen maar groter, en al snel sprongen leden van beide kanten op en probeerden de aandacht van de voorzitter te trekken om het woord te krijgen. Uitroepen als ‘Ga weg!’ en ‘Treed af!’ klonken uit de hele zaal, maar nog steeds bleef Chamberlain onbewogen. Er was duidelijk één laatste, verwoestende dreun nodig, en de perfecte man om die uit te delen stond nu op. Het geschreeuw in de zaal verstomde. David Lloyd George zelf, de Liberale ex-premier in oorlogstijd, begon eerst rustig maar daarna steeds heftiger verwijten te maken aan Chamberlain omdat die Groot-Brittannië in ‘de slechtste strategische positie heeft gebracht waarin dit land ooit heeft verkeerd’. Het hoogtepunt was een rechtstreeks beroep op Chamberlains geweten: ‘Geef een voorbeeld van een offer, want er is geen grotere bijdrage aan de overwinning in deze oorlog dan dat hij de versierselen van zijn ambt opoffert.’¹⁰

Vanaf haar plek op de bovenste galerij keek de vrouw van deze spreker, dame Margaret Lloyd George, goedkeurend knikkend toe. Later zou zij schrijven:

Ik ben zo blij dat mijn man een aandeel had in het afzetten van Chamberlain. Ik heb nooit zo’n tafereel gezien, het Huis wilde per se van hem & sir John Simon & Sam Hoare af. [...] Het gevoel dat hem achtervolgde bij zijn vertrek & en het geschreeuw ‘Weg, weg’ was vreselijk. Ik heb nóóit een premier met zo’n uitgeleide zien aftreden. Hij heeft veel narigheid gebracht & de Tory-partij heeft na München altijd gezegd: ‘Hij heeft ons een oorlog bespaard.’ Ach gut, nu weten ze wel beter.¹¹

Het debat woedde voort tot in de avond. Chamberlain weigerde uit zichzelf te vertrekken. Het was maar een paar weken

voordat hij voor het eerst in zijn dagboek zou toegeven dat hij ‘aanzienlijke pijn’¹² leed van de darmkanker die enkele maanden later zijn dood zou worden. Misschien wist hij diep in zijn hart dat dit zijn laatste kans was om te voorkomen dat hij verantwoordelijk zou worden gehouden voor de ineenstorting van Europa, van de democratie en de Britse manier van leven. En misschien was er nog een andere, dieper gaande reden voor zijn tegenzin om te vertrekken.

Een paar plaatsen van hem verwijderd op de voorste bank zat een man die in feite veel meer verantwoordelijkheid droeg voor de Noorse campagne van de voorgaande maanden waarbij 1800 mannen, een vliegdekschip, twee kruisers, zeven torpedojagers en een onderzeeër verloren waren gegaan.

Winston Spencer Churchill was als First Lord of the Admiralty, minister van Marine, de voornaamste architect geweest van de rampzalige maritieme strategie van zijn land. Maar nu de aandacht geheel op de premier was gericht en zijn eigen beurt om te spreken nog moest komen, bleef Churchill buiten de vuurlinie, hij hield zich afzijdig en zorgde ervoor dat zijn vingerafdrukken niet op het moordwapen terecht kwamen.

Winston was niet populair. Hij was op dat moment zelfs een beetje een schertsfiguur, iemand die erg met zichzelf ingenomen was, een ‘halve Amerikaan’ voor wie, zoals Conservatief parlamentslid sir Henry (‘Chips’) Channon het uitdrukte, maar één ding telde: hijzelf. Het is moeilijk voor te stellen, nu in Engeland zo’n 3500 pubs en hotels, 1500 overheids- en andere gebouwen en vijftientig straten naar hem zijn vernoemd, en zijn gezicht staat afgebeeld op van alles en nog wat, van bierpullen tot deurmatten – om nog maar te zwijgen van zijn borstbeeld dat af en toe in het Oval Office van de president van de Verenigde Staten opduikt – maar in mei 1940 voelden de mensen zich in zijn handen allesbehalve veilig.

Veel partijgenoten beschouwden hem nog steeds als een

overloper, omdat hij ‘de vloer was overgestoken’ – in 1904 de overstap had gemaakt van de Conservatieven naar de Liberalen, en vervolgens in 1924 weer terug naar de Conservatieven – maar toch had Churchill zich altijd loyaal opgesteld tegenover Chamberlain. Ook op deze dag deed hij dat, toen hij halverwege de toespraak van Lloyd George, zich opwierp als zondebok in plaats van de premier: ‘Ik neem de volle verantwoordelijkheid voor alles wat er door de marine is gedaan, en ik neem de schuld geheel op mij.’¹³

Lloyd George, wiens betoog door Churchill was onderbroken, antwoordde ad rem: ‘De geachte heer moet zich niet veranderen in een schuilkamer om zijn collega’s te beschermen tegen de granaatscherven.’¹⁴

Het mea culpa van Churchill was nog maar de eerste stap in een campagne waarin hij zijn premier te hulp leek te komen, maar die bedoeld was om te mislukken en tegelijkertijd zijn collega’s voor zich te winnen met een roerend vertoon van loyaliteit – een gouden kans dus om te laten zien hoe ‘premierwaardig’ hij kon zijn als hij zijn best deed, en zich zo kandidaat te stellen als *dark horse* in de race om het premierschap.

Toen het eindelijk zijn beurt was om te spreken, en hij dat ook langdurig deed, leunden de opstandelingen vol verwachting naar voren, in de hoop op onsterfelijke zinnen vol verwijt, maar hij liet niets onsterfelijks horen, ja zelfs niets wat Chamberlain niet zelf op zijn eigen grafsteen had kunnen zetten. In plaats daarvan kwam Churchill met loftuizingen die zo volmaakt zwakjes klonken dat ze precies overbrachten wat hij bedoelde: dat het allemaal te weinig was, te laat. De stroom redende woorden die Winston misschien had kunnen uitstorten, bewaarde hij duidelijk voor een andere dag, een ander moment. Want hij beschikte over toespraken die al lagen te gisten, over zinnen die stilzwijgend werden geoefend om in de komende dagen een ander, spectaculairder doel te dienen, maar die zou hij hier niet verspillen.

Toen Winston weer ging zitten, had hij met zijn toespraak misschien één ding bereikt: op een cruciaal moment, toen de sterren van alle anderen werden gedoofd, had zijn eigen ster, die nog niet helder straalde, iets van zijn dofheid verloren.

En toen de voorzitter opriep tot de *division of the House*, dus om tot stemming over te gaan, bestond er in de meeste hoofden geen twijfel. Chips Channon herinnerde zich:

We zagen de opstandelingen de no-lobby uitkomen. [...] ‘Ver-raders!’ riepen we tegen hen. ‘Ratten!’ ‘Jaknikkers!’ antwoordden zij. [...] ‘281 tegen 200.’ [...] Er werd geschreeuwd: ‘Treed af – treed af’ [...] en die oude aap Josh Wedgwood begon met zijn armen te zwaaien en ‘Rule Britannia’ te zingen. Harold Macmillan, die naast hem zat, viel in, maar ze werden uitgejouwd. Neville leek te buigen onder die onheilspellende cijfers, en was de eerste die opstond. Hij keek ernstig en bedachtzaam en bedroefd. [...] Vanavond geen juichende menigte voor hem, zoals voor hij naar München ging – alleen een kleine, eenzame man, die zijn best had gedaan voor Engeland.¹⁵

Ondanks deze krappe overwinning had Chamberlain het vertrouwen van zijn partij verloren, nu in totaal eenenveertig Conservatieve parlamentsleden tegen de regering hadden gestemd. De jongste van hen was de pas vijftientigjarige John Profumo, die uit zijn kazerne was weggeglipt om bij de stemming te kunnen zijn en later werd berispt door het geduchte Tory-fractielid en ‘Chief Whip’ David Margesson: ‘Onuitstaanbaar ettertje. [...] Je zult je de rest van je leven schamen voor wat je gisteravond hebt gedaan.’¹⁶ Nu de Conservatieve meerderheid zo drastisch was geslonken tot nog maar eenentachtig, kon er geen sprake meer zijn van een debat. Er was een gezamenlijke campagne nodig, volgens Chamberlains secretaris Jock Colville althans, die in zijn dagboek optekende hoe ‘walgelijk’ het was ‘dat iedereen zijn energie richt op een in-

terne politieke crisis (zoals de Fransen), in plaats van de dag van morgen voor ogen te houden en te denken aan wat Hitler hierna gaat doen'.¹⁷ Er moest een nieuwe leider gevonden worden. Maar wie? Wie was dat ambt waardig? En wie was er klaar voor?

De interne politieke strijd had de wanhopige situatie waarin Groot-Brittannië zich bevond, overschaduwd. Het land had iemand nodig die niet alleen de Conservatieve Partij weer bijeenbracht, maar ook de oppositiepartijen én de strijdkrachten die zo slecht hadden samengewerkt bij deze eerste militaire nederlaag waarmee abrupt een einde was gekomen aan de zogenaamde *Phoney War* (nep-oorlog) van de afgelopen acht maanden sinds de Duitse invasie in Polen.

Channon noteerde in zijn dagboek dat 'geruchten en intriges, samenzweringen en contra-samenzweringen'¹⁸ nu welig tierden onder vooraanstaande politici. Maar hoezeer hij in de debatten van de voorgaande dagen ook was verdedigd en geprezen, het was niet Churchill die de steun van de Conservatieve Partij kreeg. Als het ging om de enige natuurlijke opvolger van Chamberlain klonk er één naam boven alle andere uit. Het was de naam van een man die niet eens aan een van beide kanten in het Lagerhuis mocht zitten. Dit was lord Halifax, de huidige minister van Buitenlandse Zaken en Hogerhuislid, die in de 'Peers Gallery' rustig naar het verloop van de debatten had zitten kijken, samen met mede-Hogerhuisleden, ambassadeurs en andere hoogwaardigheidsbekleders uit de landen die Brits bondgenoot waren.

Een grote hinderpaal voor Halifax om de post van Chamberlain over te nemen stond in de grondwet zelf. De unieke aard van het Britse parlementaire stelsel vereiste dat iemand met een zetel in de House of Lords niet óók kan optreden of dienen als gekozen parlamentslid in het Lagerhuis. Er zou dus een aanzienlijke constitutionele horde ontstaan als lord Halifax wilde optreden als premier en leider van de regeringsfrac-